

EV Ülemnõukogu liikme Arvo Junti kõne 20. Augusti Klubi konverentsil
“Omariikluse taastamise kogemus tänasel päeval”, 19.08.2021

Riikluse taastamise looming

Head konverentsist osavõtjad.

Eesti riikluse taastamist on tihti hinnatud ja iseloomustatud kui võitlust, sõda impeeriumiga, on räägitud võitjatest ja kaotajatest, ohvritest.

Aga tegelikkuses meie ei sõdinud, ei hävitanud, ei kakelnud. Väita, et me väljusime lagunevast riigist üksnes lauldes, ka päris ei saa. Kuigi rahva meeleolu oli ülev ja otseseid ohvreid me ei kandnud. Rünnakutes meie piiripunktidele Läti ja Vene OMON-lastest (Eestis puudunud miilitsa eriüksus) said mitu meest siiski tõsiselt vigastada. Ei puudunud küll ka ärevad hetked, kuid nii varasemast kui järgnevast ajaloost harukordselt erinevalt saime hakkama otseste ohvriteta.

Iseseisvuse taastamise protsess oli keeruline, kuid huvitav loomeprotsess. Erinevate sammude jadas kasutasime ajalooliselt originaalseid võtteid ja lähenemisi, mis viisid soovitud eesmärgini, saavutasime enesemääramise taastunnustamise nii naabrite kui kogu maailma poolt.

Valitses kaks erinevat käsitlust, kuidas suveräänsus taastada. Ühelt poolt sooviti oodata kuni okupatsioon on lõppenud, sest alles siis saanuks õigusjärgselt riigi ülesehitamisele asuda. Seda esindas Eesti Komitee. Rahvarinne leidis vastupidiselt, et vaja aktiivselt ja otsustavalt tegutseda - iga samm, ka okupatsiooni tingimustes, mis on tehtud vabaduse suunas, on vajalik ja õige. Oli vaja olla maksimaalselt valmis selleks hetkeks, kui saabub otsustav võimalus. Polnud alust loota, et keegi meile vabadust pakkuma tuleb.

Meie tingimusteta eesmärgiks oli suveräänsuse, iseseisva otsustusõiguse taastamine, mis eelkõige tähendas püüdu vabadusele, püüdu demokraatlikule ühiskonnakorraldusele.

Riikluse taastamine rajanes kolmel olulisel komponendil

Ajalooline mälu. Kolmkümmend aastat tagasi oli meil olemas ajalooline mälu nii isikulisena – elus olid inimesed, kes olid sündinud ja ka elanud esimesel iseseisvusajal, kui samaväärselt materiaalsete väärtuste kaudu, eriti dokumentaalsete, erinevate kirjalike allikate näol. Kirjalikku mälu leidis kodudeski. Meil oli meeletu tung nende kõigi mäluallikate järele. Võimaluste avanemisel paiskusime uurima ka varjus hoitud kirjalikku mälu.

Meie riikluse ajalugu on vaadeldav erinevais riikluse seisundeis perioodidena 20 aastat, 50 aastat ja 30 aastat. Nii on ka mäluga. Iseloomulik oli, et igapäevatoimetamiste kõrval me elasime paratamatult paljuskki selg ees, toetudes mälestustele ja lootustele. Tulevikule lootes me toetusime minevikule.

Teine komponent, mis määras toimetamise iseloomu, oli **võõra jõu ja võimu valitsemine**. Seepärast saime edasi minna sammhaaval, järgmist sammu saime teha alles pärast seda, kui olime eelmise sammuga jala kindlalt maha saanud ja oli näha, et sellega lepitakse või ei saadud tehtut enam tagasi pöörata. See viimane oligi määrav – tunnetada piiri, milleni võisime antud hetkel minna. Selles protsessis oli palju otsustavaid hetki. Riikluse konstitueerimise osas olulisemaks oli eelmise Ülemnõukogu poolt 16. novembril 1988 vastu võetud deklaratsioon Eesti NSV suveräänsusest. ENSV konstitutsiooni muudatustega tagati poliitiline pluralism, millega kommunistlik partei kaotas oma ainuvalitseva seisundi. Aga samuti mahub samasse aega seni ripatsina eksisteerinud kohaliku omavalitsuse süsteemi iseseisvumine. Alustati isemajandamise nime all turumajanduse reeglite algete vastuvõtmisega majanduse ümberkorraldamiseks. NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressi otsusega annulleeriti Nõukogude-Saksa 1939. aasta mittekallaletungi ja mõjusfääride jagamise pakti salaprotokollid. Kui nimetada üksnes mõnda olulisemat.

Kolmas komponent tulenes **nõukogude variserlikust süsteemist** enesest. Nõukogude konstitutsioon oli kirjasõna järgi liiduvabariikide õiguste osas üsna demokraatlik. Liiduvabariigi õiguseks oli muuhulgas nii see, et Eesti on suveräänne riik, kui see, et Eestil on oma kodakondsus ning liidust väljaastumise õigus.

Me siis hakkasimegi kirja pandud suveräänset õigust kasutama. Tuleb küll tunnistada, et see ei meeldinud ei vasakul ega paremal olijaile. Ühtede sellepärast, et nende arvates peame enne ära ootama iseseisvuse, teistele ei sobinud see põhimõtteliselt. Olulisema sammuna tuleb taas nimetada 16.11.1988 vastu võetud suveräänsusdeklaratsiooni. Moskva selle küll vaidlustas, kuid selleks hetkeks oli otsus õiguslikult juba jõustunud. Vaatamata ka viimasele, hakkas suhtlus NSV Liidu keskvõimuga pikkamööda muutuma õiguslikuks, nõukogude õigus oma demokraatlike põhimõtete deklaratiivsuses

toetamas meie püüdlusi. Meil oli ka sundkäike, seesama 16.11.1988 deklaratsioon oli kaitseks NSV Liidu konstitutsioonimuudatuste vastu ning 1991. a NSV Liidu säilitamiseks kavandatud referendumile vastasime oma iseseisvusreferendumiga. Aga ka need käigud olid kooskõlas kehtivate õiguslausungitega.

Ajaloo pakutud võimaluse kasutasime ära.

Jah, me kasutasime võimalust, kus NSV Liit ei suutnud majanduslikult (sh kurnav sõda Afganistanis, naftatulude oluline vähenemine jmt) ega ka poliitiliselt ilma suunamuutusega enam toime tulla. Majanduselu muutvatele sammudele lisandusid üsna pea iseseisvad õiguspoliitilised otsustused.

Veel 1990 kuulutas Gorbatsšov Pariisi konverentsil, et eesmärgiks on unitaarriigist föderalismi suunduda ning üritas aastal 1991 NSV Liidu konstitutsiooni muudatustega tsementeerida Nõukogude Liitu. Seetõttu oli lihtsameelne arvata, et meil ei ole midagi vaja ise teha, et meie häält võetakse kuulda üksnes seetõttu, et meil on õigus.

Me valmistusime pikaks ja keeruliseks suhteklaarimiseks. Kui palju oleks läinud aega suveräänsuse taastamiseks, kui impeerium ise selleks täna 30 aastat tagasi võimalust poleks andnud, jääb muidugi teadmata. Erinevad tärganud poliitilised liikumised hindasid olukorda erinevalt. Näiteks 1988 esimese poliitilise partei Rahvusliku Sõltumatuse Partei asutamiskoosolekul nähti endise Nõukogude Liidu piires riikide liidu moodustamist. Kui olime algatanud 1988 arutelu kodakondsuse üle, siis oli neidki, kes soovisid kehtestada ENSV kodakondsuse, mis olemasoleva konstitutsiooni järgi oli juba olemas. Seega ei uskunud ilmselt paljud, et suveräänsuse taastamine on tegelikkuses võimalik või vähemalt niipea võimalik.

Ülemnõukogu seadusloome oli väga intensiivne.

Head seadused. Halvad seadused.

Kui palju ja milliseid otsuseid, seadusi ja muid akte võttis Ülemnõukogu vastu, on omaette teema. Siinkohal lühidalt hindame tehtut. Ehk kuidas hinnata vastuvõetud seadusi ja muid õigusakte. Täna harrastame muude seas ka konkursse parima ja halvima õigusakti väljaselgitamiseks. Milline võis olla meie 1990-1992 parim ja halvim õigusakt.

Üldplaanis ei pea õigusloomet häbenema, sest häid oli rohkesti. Riigikogu kokku tulemiseks 1992 sügisel oli riigi alusbaas praktiliselt kõigis õigusregulatsiooni eeldatavates valdkondades vähemalt minimaalsena loodud. Üht või ka mitut

head välja tuua on keeruline. Aga kuidas on halvimaga? Siin on paraku lihtsam. Millise teemaga oleme maadelnud nüüd juba 30 aastat ja ikka veel ei ole punkti saanud panna? Muidugi on selleks omandireformi aluste seadus (ORAS). See seadus kogu oma eesmärgipüstituses pidi taastama õiguse omandile ja hüvitama ebaõigluse, ehk taastama õigluse, seejuures uut ebaõiglust tekitamata. Omandiõigus taastati, kuid seadus ei kaitsnud uue ebaõigluse eest. Lisaks ei arvestanud seaduse ettevalmistajad ei muutunud ajaga ei 1940 kehtinud ega ka 1991 kehtinud reeglitega. ORAS-ga loodi kohati täiesti uued regulatsioonid, mida ei tundnud ei 1940-nda aastani kehtinud õigus ega ka nõukogude õigus. Selline nihilistlik seadusloome andis võimaluse järgnevate aastate vältel hoogtöö ja egoistlike huvide eesmärgil veelgi seadust käänata ja subjektiivsesse sobilikku vormi seada. Lisaks omandiõiguse taastamisele konstrueeriti uusi suhteid ja loodi uusi pingeid senistele vara kasutajatele. Tuleb tunnistada, et siin jäi ettevalmistav tööühm alla püstitatud ülesandele.

Jättes kõrvale ORAS-e, mis meid tänaseni mõjutab, ning juba nimetatud nõukogude demokraatliku tsentralismi mehhanismi järjekindla harrastamise, võime suures plaanis siiski rahul olla.

Riigielu juhtimine peab olema väärikas.

Võimu üleandmine.

Rahvahääletusel 1992 võeti vastu uus põhiseadus ja võimu asus teostama Riigikogu, uskusime kaks aastat kujundatud parlamentliku praktika jätkumist. Suure üllatusena rakendati aga Riigikogu kokku tulemisel ENSV konstitutsiooni §-s 3 viidatud demokraatliku tsentralismi põhimõtet – valimine alt üles, juhtimine ülalt alla, vähemus allub enamusele. See ongi nn teerullipoliitika, mille võtsid järgnevalt üle kõik järgmised Riigikogu enamuskooalitsioonid. Selline mentaliteet on jätkunud läbi kõikide järgnevate Riigikogu koosseisude. Nii on mugavam, pole loovust tarvis rakendada, pole tarvis kokkuleppeid otsida.

Ka riigielu juhtimine eeldab loomingulisust. Me ilmselt olimegi ära hellitatud Ülemnõukogus valitsenud hoiakuga, kus toimus ka oponentide ärakuulamine, mis oli tarvilik omaendagi eesmärkide saavutamiseks. Ja oponente ei halvustatud. Omamoodi parlamentliku loomingulisuse praktiseerijaiks said 1999 valitud Riigikogu käivitamisel kaks vaprat seadusloojat - tollane juhataja Savi ja fraktsioonijuht Sinissaar, kes teineteist üle trumbates olid nii loomingulised, et algatasid parlamenditöö asemel topisediskussiooni ning teineteist üles küttes Riigikogusse mittekuuluva, valija vaenamise. Sama on korranud, küll omamoodi ja eriti väiklaslikult hiljem üks pealinna juhtiv munitsipaalpoliitik. Sealpeale ei ole ka "poliitik" just hellitusnimi.

Väljaspool parlamentlikku loomingulist novaatorlust on mitmeid „meediakorüfeesid“, kellele juhul, kui teema lahtimõtestamine keerukaks on osutunud, sisu asemel pingutanud pugistada isikute teemal küll rahvuse, nahavärvi, nimekuju või muu välise üle ilkudes. Eks igaühe võimetel on ju lagi.

Mida meil tänases vaates on lisaks nostalgiale ja loodud väärtustele õppida 30. aasta tagustelt toimetamistelt?

Kõigepealt nimetaksin seda, kuidas üldise hüve nimel kildkondlikud huvid tasakaalus hoida. Eriti täna vajame pühendumist üldisele kasule, silmas pidades meie peamist eesmärki olemas olla ja kestma jääda. Pole ju saladus ega kosmose avastamine kui nimetame, et pärast iseseisvuse väljakuulutamist ja okupatsioonijõudude lahkumist, kui suur töö oli tehtud, ühist vastast enam ei olnud, leiti vastaseid kohapealt. Eriti armsaks sai isikuline stigmatiseerida püüdev tegevus. Äärmusarvamuste populaarsuse kasv täna on kinnitus sellest, et riikluse, rahva suhtes ei ole olnud tähelepanelik. Äärmuslus on toitunud alati tegematajätmistest, vigade mittetunnistamisest, soovimatusest või oskamatusest neid parandada. Võimu muutumisel asjaks iseeneses ja eesmärgiks endaks ei ole riike ega rahvaid kunagi ega kusagil aidanud õndsusesse ega rikkusesse.

Kolmkümmend aastat tagasi oli meie vahendiks õigus ja meetodiks selle õigusriiklik kasutus. Olime väga õiguseusku.

Seadsime üles loosungigi - riikluse taastamine õigusliku järjepidevuse alusel 1940. aastal katkestatud riigi õigusjärglasena.

Meie väärtustatud eesmärgiks oli seadustel põhinev suhete süsteem, õigusriik. Õigus ja õigusriik ei olnud tollal meile väärtuseks ainult juriidiliste terminitena. Need olid aluseks kogu meie tegevusele demokraatliku korraldusega, seadusel põhineva riikluse taastamisel.

Õigusriik on tänagi eriliseks väärtuseks. Enam ei ole aga mõistel sellist emotsionaalselt ühendavat tähendust ja väärtust kui 30 aastat tagasi. Õigusriiki käsitletakse üksnes formaalse kategooriana. Täna kõneldakse paljuski õigusest ja õigusriigist kui asjadest iseeneses, lahus tema eesmärgist. Õigus ja õigusriik ei ole väärtused iseenesest, vaid on eelkõige vahendid. Ei seadused ega ka majanduskasv, mida täna näiteks viirusest tingitud piirangutega seoses hinnatakse, ei ole väärtused, mis seisaksid kõrgemal eesmärgist, milleks on inimese heaolu, rahulolu, õnnetunne kui soovite.

Kolmkümmend aastat tagasi vajasime kiiresti ja palju uusi, demokraatlikule ühiskonnale omaseid õigusregulatsioone, et ühiselu korrastada, suunata suhteid

üheselt mõistetavate märksõnade kaudu. Täna on olukord teine. Me elame stabiilse õigusega ühiskonnas.

Samas muretseme täna õigusloome vohamise üle. Ja õigustatult. Muret teeb hoiak, mille järgi siis, kui probleem tekib, tihtipeale loodetakse lahendust valdavalt uue seaduse vastuvõtmisest. Tegevusel, mida mõistame sõna "õigusloome" all, kipub sõna teine pool oma tähendust kaotama. On muidugi tarvilik regulatsioone kohandada ja kohendada, isegi uusi kehtestada, kuid selline tegevus ei saa olla hoogtöö, riigielu kujundamise aseaine, asjatundmatuse kattevari, egoistlikest, ärilistest või poliitilistest eesmärkidest ajendatud soov. Seadus on asendamas ka loomulikke suhteid. Õigusest on saanud ka omamoodi malakas aga ka kattevari. Peaksime rohkem usaldama endid ja mitte lootma üksnes kirjutatud õigusele.

Õigus on väärtus, mida mõõdame muuhulgas läbi oma õiglustunde. Õigus peab teenima tasakaalu erinevate huvide ja eesmärkide vahel, õigusel on ülesanne kaitsta olulisi huvisid ja olla õiglane. Oleme seda unustamas. Filosoof Kant on kirjutanud: "Kui õiglus kaob, siis pole väärt, et inimesed elaksid maa peal".

Võib kõlada veidi ootamatult, kuid vast peaksime rääkima mitte niipalju õigusest, kui sellest, kuidas vabamalt ja õnnelikumalt elada. Ka õigusriigi mõte on, et õigus peab teenima inimese heaolu. Me peaksime rääkima rohkem erinevate inimeste huvidest, huvidega arvestamisest. See ei ole kutse õiguse ja õigusriigi kui väärtuste vähendamisele. Kuigi anarhialgi on paljudele oma võlu.

Õiguse ülesanne on suunata inimeste käitumist. Probleemiks täna on see, et kohati on õigus hakanud inimest varjutama, muutuma asjaks iseeneseks. On ju sageli probleemi tekkimisel nii, et probleemi ainsa lahendusena nähakse õigusregulatsiooni ehk uue seaduse vastuvõtmist. Selline lähenemine on püüd ideaalse õigusriigi poole, kus seaduse roll on maksimaalne, inimese oma minimaalne, inimene jälgib ainult seda, et keegi normist kõrvale ei kalduks. Tulemuseks seaduste inflatsioon, uute ja uute reeglite lisandumine, mis veelgi eemaldab inimese õigusest, õigemini muudab inimese õiguse objektiks. Ideaalse õigusriigi korral muutub protseduur valitsejaks. Ilmselt oleme lähedal heaoluühiskonnale, sest heaoluühiskonnaks kujunemisel on oht, et reeglistik hakkab suhteid tapma.

Peame teadvustama, et ükskõik milline õigusakt on ikkagi sund käituda teataval viisil, õigusega kaasneb alati ka kohustus. On tõepoolest loominguline ülesanne, kuidas tagada tasakaal üleüldise sunni ja üleüldise huvi vahel. Peaksime suutma keskenduda, määratlemaks õigust õiguse kriteeriumiks oleva õigluse kaudu.

Ilmar Tammelo, õigusfilosoof, kelle sünnist järgmisel aastal möödub 105 aastat on kirjutanud: “Eelkõige ühiskondlikus suhtlemises kujunevad välja printsiibid, mille abil võib üht või teist olukorda hinnata õiglaseks või ebaõiglaseks. Need ongi õigluse kriteeriumid”.

Kolmkümmend aastat tagasi meie õiglustunne ja arusaamine õiglusest oli üldine või vähemalt valdavalt üldine, taotlesime et õiglus peab võitma, mis tähendas, et meil on õigus oma riigile. Taotletav õigus ja õiglus olid teineteisele väga lähedal.

1990 kuni 1992 toimetanud Ülemnõukogu kui Eesti riiki taastav kogu täitis oma ülesande.

Arvo Junti